

Рецепція ідей розуміння об'єкта і предмета історії психології

У статті ставиться питання про методологічний аналіз визначення об'єкта і предмета історії психології. Розглядаються різні ідеї щодо розуміння специфіки об'єкта і предмета історії психології. Констатується, що історія психології вивчає реальний процес становлення і розвитку об'єкта і предмета психології як галузі знання і науки у процесі еволюції людського суспільства.

Ключові слова: історія психології, об'єкт, предмет, психічна реальність, психологічне пізнання, психологічне знання.

В статье ставится вопрос о методологическом анализе определения объекта и предмета истории психологии. Рассматриваются различные точки зрения относительно понимания специфики объекта и предмета истории психологии. Констатируется, что история психологии изучает реальный процесс становления и развития объекта и предмета психологии как области знания и науки в процессе эволюции человеческого общества.

Ключевые слова: история психологии, объект, предмет, психическая реальность, психологическое познание, психологическое знание

Постановка проблеми. Психологія не могла б успішно розвиватись як наука без постійної роботи щодо осмислення методологічних основ, які являють собою фундамент психологічних досліджень і задають їх загальну спрямованість, спосіб аналізу і характер інтерпретації отриманих даних, а також дозволяють запропонувати конкретне рішення окремих проблем, що мають виражену практичну спрямованість й актуальність.

Однією із головних проблем методологічного аналізу є визначення об'єкта і специфіки предмета галузі знання, що розглядається. Методологічний аналіз історії психології покликаний позначити особливості тієї об'єктивної реальності, яка нею досліджується, а також ті її аспекти, які визначають предмет історико-психологічного дослідження. Адекватне розуміння об'єкта і предмета історії психології дозволяє чітко окреслити діапазон її дослідницьких завдань, границю проблемної галузі, специфіку наукових підходів і методів пізнання, задаючи тим самим вихідні орієнтири наукового пошуку.

Говорячи про об'єкт історії психології, необхідно виділити ряд важливих вихідних положень. Перше положення стосується

диференціації об'єкта історії психології і об'єкта психології як науки в цілому. Якщо психологія вивчає власне психічну реальність в її змістовному і процесуальному аспектах, то історія психології має справу не з самою психічною реальністю, а з предметом психології у його історичному розвитку, зі способом його визначення, теорією, що виникає на його основі, являючись, тим самим, своєрідною рефлексією психологічної науки.

Друге положення спрямоване на розмежування об'єкта і предмета історії психології, що є важливим в силу часто недиференційованого використання вказаних понять у науковій літературі. На необхідність чіткого визначення об'єкта і предмета історико-психологічного пізнання вказував свого часу М.Г. Ярошевський: "Завжди потрібно розмежовувати об'єкт пізнання і його предмет. Перший існує сам по собі, незалежно від інформованості про нього людських умів. Інша справа – предмет науки. Вона його будує за допомоги спеціальних засобів, своїх методів, теорій, категорій" [5, с. 7].

Метою статті є з'ясування сутнісної основи визначення об'єкта і предмета історії психології.

Під об'єктом (від лат. *objectum*) розуміється частина об'єктивної реальності, яка протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Можна сказати, що це сукупність якісно визначених явищ і процесів реальності, які суттєво відмінні за своєю внутрішньою природою основним рисам і законам функціонування та розвитку від інших об'єктів цієї реальності.

Історія психології вивчає реальний процес становлення та розвитку предмета психологічної науки як галузі знання і науки у процесі еволюції людського суспільства. У ній в органічній єдності і цілісності презентований *об'єктивний і суб'єктивний* зміст. З одного боку, будучи визначенням реальності психічних явищ і продуктом пізнавальної діяльності людини, психологічне знання включає у себе об'єктивний зміст. З іншого боку, воно є результатом суб'єктивного психічного осмислення людини, втілює розвиток самопізнання суб'єкта, який пізнає. Історія психології, що відслідковує систему знань про психічну реальність, яка складається у ході розвитку суспільства і є тим самим рефлексією другого порядку – "пізнанням пізнаного", ще більше посилює роль і вагу суб'єктивної компоненти. Це визначає особливу важливість методологічної проблеми визначення об'єктивних критеріїв істинності, що створюється у ході історико-психологічної рефлексії картини розвитку психологічного знання.

Особливістю об'єкта історії психології є те, що вона має справу з реальністю минулого, недоступною для її безпосереднього спостереження і не відтворювану у експериментальній ситуації. Будучи

зверненим у минуле, історико-психологічне пізнання носить ретроспективний характер, чим визначається особлива роль реконструкційних методів вивчення досліджуваних ним явищ.

Об'єкт пізнання історії психології є принципово динамічним. Говорячи про особливості історичного пізнання, слід зазначити, що воно відображає прагнення до найкращого розуміння, а відповідно, виступає як дещо перебуваюче у русі. Із цього виходить, що психологічне знання про психічний світ можна характеризувати як процес поглиблення знань, що безперервно розвивається, який починається на самих ранніх етапах людського суспільства і супроводжує всю його подальшу історію. Безперервність психологічного пізнання пояснюється тією величезною роллю, яку відіграють психологічне знання і психологічна самосвідомість у життєдіяльності людини, являючись базовими передумовами і фундаментальними факторами її продуктивного функціонування. Усвідомлення людиною своїх психічних сил і здібностей відкриває їй нові ресурси у її взаємодії зі світом, а, у свою чергу, активна діяльність щодо перетворення дійсності забезпечує більш глибоке пізнання нею своєї власної природи. Динаміка психологічного пізнання обумовлена розширенням пізнавальної практики людини, яка є відповіддю на нові запити і актуальні потреби життя, самовдосконаленням засобів пізнання, розвитком когнітивних структур, зміною методологічних і теоретичних основ. Розвиток психологічного пізнання складається у поступовому розширенні сфери досліджуваних явищ, розкритті їх сутності у все більш повному і системному вигляді.

Вивчення динамічного за своєю природою процесу психологічного пізнання визначає необхідність використання у його дослідженні діалектичної методології як найбільш адекватної і такої, що відповідає його сутності. Задача історії психології – досліджувати не лише знання про психічну реальність, але й процес його отримання, трансформації, його генезис і сучасні форми існування, прослідкувати його перетворення на різних етапах історії, у різних історико-культурних контекстах. Логічне та історичне тут виступає у єдності, а відтворення цієї єдності, на думку автора, є найважливішим принципом методології історії психології.

Об'єкт історії психології включає складну сукупність явищ психологічного пізнання: тип і характер психологічного знання, способи презентації (категоризації, теоретизації і т. ін.), зміст і структуру, суперечливий розвиток і перетворення на різних етапах історії людської думки, його опосередкованість особливостями історичного часу і духом епохи, суб'єктно-особистісними характеристиками творців психологічної думки. Розуміння природи і причин

досліджуваних історією психології явищ визначає необхідність її виходу у культурний простір буття психологічної думки, апеляції до проблем психології творчості, врахування суб'єктивної складової пізнавального процесу, тобто реалізації в історико-психологічному пізнанні комплексної методології.

Історія психології вивчає не матеріальні речі і предмети, а ідеальний об'єкт і способи його ідеалізації. Однак, створенні людиною у конкретний історичний час, у контексті тієї або іншої конкретної культури, вони входять до способу мислення, світогляду даної епохи. Знання стає частиною реального світу, потужним засобом впливу на людину, організації і перетворення буття. Більше того, у визначений момент воно відчужується від свого творця, набуваючи самостійне, незалежне від нього існування. Знання є настільки реальним, наскільки реальною є будь-яка річ, яка створена людиною. Ідеальне є настільки ж об'єктивним, як і матеріальне.

Яким чином поєднуються визначення знання як ідеального відтворення і його розуміння як реальності буття людського світу? Як саме вирішується дана дилема? Відповідь на ці питання звертає нас до розгляду гносеологічної та онтологічної природи знання як форми пізнаної дійсності і як продукту людської діяльності. Гносеологічний аспект визначення знання включає його розгляд у контексті пізнавального відношення до об'єктивної дійсності, де знання виступає як ідеальний об'єкт. Але знання – це одночасно і продукт пізнавальної діяльності людини, у ході якої воно втілюється у створених нею творах (наукових трактатах, статтях, дослідницьких методиках, приборах). Зберігаючи свою гносеологічну характеристику як пізнання сутності світу, знання отримує, таким чином, онтологічну форму свого буття як об'єктивованого у духовному виробництві, духовному способі життя. У цьому своєму аспекті воно виступає вже безпосередньо як феномен культури, як реальність, доступна для її об'єктивованого дослідження і пізнання. Буття знання як продукт людської діяльності як культурного феномена складає, таким чином, реальну передумову історико-наукового пізнання минулого.

Психологічне знання, що виникає на різних етапах історичного розвитку, не дано досліднику у тій формі, в якій воно було презентовано у свій час. З одного боку, минуле також реальне і об'єктивне для теперішнього, як реальним і об'єктивним для окремої людини є її попереднє життя. З іншого боку, теперішнє являє собою безпосереднє буття, а минуле – лише буття опосередковане. Знання, що отримане у минулому, є презентованим у різних пам'ятках культури, які дійшли до нас. Пам'ятник культури, що створений її

суб'єктом на визначеному етапі історичного розвитку, є продуктом діяльності людини, об'єктивованою формою виразу втіленої у ньому психологічної думки. Це у свою чергу дає можливість охарактеризувати його як реалізований продукт людської психіки, придатний для вивчення фактів з історичним значенням, і лише думка, що супроводжує дію, через посередництво якої вона здійснюється, і стає джерелом.

Досліджуючи пам'ятники культури, історик психології відтворює заключне у них психологічне знання і спосіб його отримання. Встановлення пізнавального відношення дослідника з пам'ятником культури, що вивчається ним, призводить до перетворення останнього на історичне джерело, що виступає як об'єкт історико-психологічного пізнання, який дозволяє реконструювати заключене у ньому психологічне знання і психологічні характеристики його творця. На думку засновника французької школи історії психології І. Меерса, у послідовності витворів психолог повинен віднайти розум, який їх створив, виявити його рівні, аспекти й трансформації, таким чином, через історію витворів відтворити історію розуму, психологічні функції. Це, у свою чергу, вимагає реалізації в історії психології джерелознавчого підходу.

Виділені особливості об'єктивної реальності, що вивчаються історією психології, дозволяють визначити її об'єкт. Об'єктом історії психології є процес психологічного пізнання у єдності його психологічної й онтологічної характеристик – як ідеальне відтворення історичного формування уявлень про психічну реальність, конструювання предмета психології і як об'єктивований продукт людської діяльності, що презентований в історичних джерелах.

Щодо предмета історії психології в історико-психологічній літературі підкреслюється його специфіка, його відмінність від предмета психологічної науки у цілому. М.Г. Ярошевський відмічає, що історія психології є тією особливою галуззю науки, яка має власний предмет, що не зводиться до предмета психології як науки: "...у психології один предмет, а у історії психології інший. Їх неодмінно слід розмежовувати" [5, с. 6]. Дане положення підкреслюється й іншими авторами. Наприклад, А.М. Ждан пише: "На відміну від предмета і методів психології, в історії психології досліджується не сама психічна реальність, а уявлення про неї, якими вони були на різних етапах поступового розвитку науки" [1, с. 5]. Дійсно, якщо психологія досліджує закономірності психічної діяльності і як предмет свого вивчення розглядає психіку в усьому різноманітті її властивостей, функцій і проявів, то історія психології вивчає те, як відбувалось формування і розвиток знань про психіку, як конструювався предмет психології.

Що стосується концептуального визначення предмета історії психології, то у вітчизняній історіографії домінує його розуміння як вивчення розвитку наукового знання про психіку.

Чіткі межі предмета історії психології окреслюються А.М. Ждан: “Завданням історії психології є аналіз виникнення і подальший розвиток наукових знань про психіку. Знання, що отримані у буденній практичній діяльності, релігійні уявлення про психіку, результати інших ненаукових способів розумової діяльності при цьому не розглядаються” [1, с. 5].

Розуміння предмета історії психології як науки, що вивчає історію розвитку наукового знання, передбачає розгляд еволюції самої психологічної науки і, в першу чергу, аналіз перетворення її предметної області. Найбільш повно і детально питання про еволюцію предмета психології в історії наукової думки простежується А.М. Ждан. Причому, розуміння предмета психології справедливо розглядається нею як найважливіший критерій періодизації психології. Відповідно, початок історії наукової психологічної думки як предмета історико-психологічного пізнання датується періодом античної психології, що характеризується виникненням філософії, у русі якої вона зароджується, і презентована сходженням від розуміння психології як науки про душу і її трактування як науки про свідомість і далі – до визначення психології як науки про психічну діяльність. Ширше розуміння предметної галузі історії психології презентовано у підручнику “Історія психології” В.О. Якуніна, де її проблемне поле не обмежується лише вивченням розвитку наукових ідей, а трактується як історія виникнення і формування психологічних знань: “Процес виникнення і формування власне психологічних знань і складає основу предмета історії психології” [4, с. 9].

Отже, різниця у розумінні предмета історії психології призводить до необхідності більш детального аналізу основних понять, що лежать в основі його конструювання: “психологічне знання” і “психологічне пізнання”, з одного боку, і “психологічне пізнання” і “наукове психологічне пізнання”, з іншого.

Психологічне знання є результатом пізнавальної діяльності, що спрямована на вивчення особливостей психічної реальності, яка вже відірвалася від неї самої. Будучи підсумком історичного пізнання і осмисленням психічної реальності, воно втілюється у кристалізованій і визначеному чином зафіксованій системі значень – у сукупності ідей, поглядів, психологічних концепцій і теорій, підходів і методів вивчення психічних явищ. Вияв закономірностей розвитку психологічного знання складає логіко-науковий аспект історії психології.

Структура психологічного знання як найважливіший аспект вивчення історії психології достатньо описана В.О. Якуніним і включає:

- “формування основних понять і категорій психології: категорії образу, дії, мотивації, особистості та ін.;
- питання розвитку психологічних принципів: принципи детермінізму, відображення, розвитку, нервізму, єдності свідомості і діяльності, асоціативний і рефлекторний принципи та ін.;
- ретроспективний аналіз різних способів рішення основних проблем психології: психофізичної, психофізіологічної, психогностичної, психопраксичної і психосоціальної;
- структурні уявлення про психічні процеси, стани і властивості” [4, с.9].

Психологічне пізнання – більш широке поняття, що охоплює поряд з змістовною компонентою (історично сформована система знань), також процесуальний момент – власне динаміку отримання і розвиток знання в ході предметно практичної діяльності, і пізнавальній діяльності людини, і пов’язані з нею суб’єктно-особистісні і соціально-культурні аспекти. Психологічне пізнання включає також методолого-операціональний аспект, що втілює засоби психологічного пізнання – перетворення об’єкта у предметі і предмета – в теорії і дослідницькій стратегії. Тому при визначенні предмета історії психології цілком доречно як базове використовувати більш широке і містке поняття, яке відображає у єдності як змістовні, так і динамічні, методолого-операціональні, суб’єктно-особистісні і соціально-культурні аспекти – *психологічне пізнання у всій його повноті і цілісності*.

Система психологічного пізнання включає поряд з науковою розробкою психологічних проблем також широкий спектр психологічних ідей, що виникають у позанаукових сферах. Звідси витікає ще одне важливе завдання, що полягає у розгляді співвідношень понять “психологічне пізнання” і “наукове психологічне пізнання”.

Психологічне пізнання – генетично вихідне, базове і є більш широким поняттям, що вбирає у себе наукове психологічне пізнання як один з рівнів свого розвитку. Воно зароджується на самих ранніх східцях становлення людства і є найважливішою умовою його історичного розвитку.

Виникнення психологічного пізнання продиктовано нагальною об’єктивною потребою самопізнання людини як суб’єкта діяльності і суспільних відношень, необхідністю позиціонування себе відносно інших явищ оточуючого світу, визначення своїх можливостей,

внутрішніх, психологічних ресурсів, які виступають умовою ефективною взаємодії зі світом. Цим обумовлена надзвичайно тривала, що йде від глибинних витоків існування людського суспільства, історія розвитку психологічного пізнання.

Наукове психологічне пізнання – це одна із форм психологічного пізнання, яка виникає на визначеному етапі розвитку суспільства, характеризується цільовою спрямованістю процесу отримання знання і спирається на систему наукових понять, що динамічно перетворюються в ході історії і спеціальних методичних засобів виявлення і осмислення психічної реальності. Тобто, являючись однією з найбільш продуктивних і об'єктивованих форм психологічного пізнання, наукове психологічне пізнання не вичерпує його і тому не тотожне психологічному пізнанню у цілому. Психологічне пізнання – більш широке і містке поняття, що включає у себе різні форми пізнавальної діяльності людини, яка спрямована на вивчення психічного світу людини.

У світі розуміння історії психології як галузі знання, що вивчає розвиток наукової психологічної думки, принципового значення набуває вирішення питання про її межі і критерії. При відповіді на ці питання в історіографічній літературі однозначне рішення відсутнє.

Так, Б.М. Теплов свого часу розмежував поняття “психологічне пізнання” і “психологічна наука”, вказуючи, що “психологія – дуже молода наука, але одночасно є дуже давньою галуззю знань” [3, с. 7]. Підкреслюється, що накопичення психологічних знань і їх теоретичне осмислення відбувається на протязі тисячоліть, яскравим підтвердженням чого є, у тому числі, вчення про душу Арістотеля, що виступає як галузь знань, значно чітко окреслена і систематизована. Звідси виходить, що історія науки, яка базується на суворому науковому, теоретично і методично обґрунтованому дослідженні психологічних проблем, невід’ємна від історії психологічного знання, виростає із нього, що і визначає необхідність його систематичного вивчення і позитивного, цілісного погляду на минуле психологічної думки.

Б.М. Теплов обґрунтовує наявність об'єктивної спадкоємності у розвитку знання і важливості усвідомлення її як умови реалізації історичного підходу у психології, що, у свою чергу, дозволить виділити і продовжити розробку перспективних ліній у структурі психологічного знання, а не починати кожного разу розвиток з нульової точки зору. Спадкоємність пізнання – це умова створення єдиної теорії психології, тому кожне конкретне дослідження повинно бути включено у систему науки. Вчений розділяє історію психології на два етапи – накопичення позитивних психологічних знань і

розвиток власне наукової психології, що пов'язано з концептуальним і організаційним оформленням психологічної науки, її інституціоналізацією як самостійної дисципліни у другій половині XIX століття. Відповідно наукове психологічне знання розглядається як знання системно організоване у рамках самостійної науки і базується на всій попередній історії розвитку психологічного пізнання.

Більш розширене тлумачення поняття “наукова психологія” дається С.Л. Рубінштейном, який не обмежує її співвідношенням з періодом дисциплінарного оформлення психологічної науки. На його думку, психологія є досить старою і зовсім ще молодою наукою, вона має за собою 1000-літнє минуле, і тим не менш вона все ще у майбутньому. Рокам експериментального дослідження передували століття філософських роздумів, з одного боку, і тисячоліття практичного пізнання людей – з іншого.

У працях М.Г. Ярошевського уточнюється поняття “наукова психологічна думка” і “психологія як самостійна наука”. Підкреслюється, що психологія як самостійна наука оформлюється достатньо пізно, у той час як психологічна думка, що стимулюється суспільною практикою, розвивалась з давніх пір: спробами описання психічних явищ і їх пояснення пронизана вся історія науково-філософської думки. Як критерій наукового психологічного знання М.Г. Ярошевський виділяє, перш за все, його детермінаційний характер – спрямованість на виявлення і дослідження об'єктивної, матеріальної причинності (внутрішньої і зовнішньої) психічних явищ. Становлення наукових психологічних ідей, створення психологічної теорії він пов'язує “з укріпленням принципу всезагальної залежності явищ, що спостерігаються від природних причин. Цей принцип, названий детермінізмом, надав поясненню психіки науковий характер” [5]. Отже, згідно заданому критерію рубежем виникнення перших наукових психологічних ідей визнається період античності, що знаменується виникненням наукових детерміністичних пояснень психологічної феноменології. Вказаний підхід затвердився і став найбільш розповсюдженим у історіографічній історії психології. Не випадково підручники з історії психології, висвітлюючи історію розвитку психологічної наукової думки, починають її розгляд з античності.

Проведений аналіз дефініцій, що структурують простір предметної галузі історії психології, дозволяє як основне виділити поняття “психологічне пізнання”, що охоплює всі її аспекти: змістовний (логіко-науковий), процесуальний (виникнення і розвиток знання), суб'єктивно-особистісний і соціально-культурний. Саме це поняття, як уявляється, складає сутнісну основу визначення предмета історії

психології, який відповідно можна охарактеризувати як вивчення закономірностей становлення і розвитку психологічного пізнання на різних етапах еволюції суспільства.

Отже, розглянуті вище підходи розкривають значні різночитання у розумінні предмета історії психології. Він розглядається одними авторами як історія розвитку психологічного знання, іншими – як розвиток наукової психологічної думки. В одному випадку історія наукової психологічної думки обмежується етапом її розвитку в рамках психології як самостійної науки, в іншому – вона включає також філософський етап розвитку, початок якого датується періодом античності. Недостатньо чітко позначені вихідні підстави історичної хронології, що розглядається. Тому більш глибоке і точне визначення предмета історії психології передбачає уточнення критеріїв науковості психологічної думки, її генезису, сфер її формування та розвитку. А це, у свою чергу, ставить науковців перед необхідністю більш детального розгляду співвідношення наукової і позанаукових сфер накопичення й існування психологічного знання.

Список використаних джерел

1. Ждан А.Н. История психологии. От античности к современности: учебник / А.Н. Ждан. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 512 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2005. – 713 с. (Серия “Мастера психологии”).
3. Теплов Б.М. О некоторых общих вопросах разработки истории психологии / Б.М. Теплов // Вопросы психологии. Материалы второй Закавказской конференции психологов. – Ереван, 1960. – С. 3 – 13.
4. Якунин В.А. История психологии: учеб. пособ. / В.А. Якунин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 376 с.
5. Ярошевский М.Г. История психологии. От античности до середины XX века / М.Г. Ярошевский. – М.: Академия, 1996. – 416 с.

In the article a question is put about the methodological analysis of determination of object and article of history of psychology. Ideas are given on understanding of object and article of history of psychology. Established, that history of psychology studies the real becoming and development of object and article of psychology as areas of knowledge and science in the process of evolution of human society.

Keywords: history of psychology, object, article, psychical reality, psychological cognition, psychological knowledge.

Отримано: 8.09.2010